

ВІДГУК

офіційного опонента

професора кафедри біології та хімії Уманського національного університету

доктора педагогічних наук, професора **СОВГІРИ Світлани Василівни**

на дисертацію **ПУСТОВОЇ Світлани Олександрівни**

на тему: **«Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій»,**

подану на здобуття ступеня доктора філософії

зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»

галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність та доцільність дисертації. У сучасних умовах глобальних екологічних викликів проблема формування екологічних цінностей є пріоритетним завданням вищої освіти. Особливої актуальності вона набуває щодо студентів соціономічних спеціальностей, оскільки саме вони у своїй подальшій діяльності впливатимуть на формування світоглядних орієнтацій, соціальних норм і моделей поведінки в суспільстві. Актуальність дослідження підсилюється низкою суперечностей, які сформулювала дисертантка у процесі роботи над науковими джерелами. У контексті означеного тема дисертації є своєчасною і корисною для педагогічної науки та практики.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз тексту дисертації, змісту публікацій С. О. Пустової дозволяє зробити висновок про наукову обґрунтованість і достовірність результатів, отриманих під час науково-теоретичного дослідження.

Всі наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані в дисертації, достатньою мірою обґрунтовані та відповідають меті та завданням роботи, що забезпечується адекватністю обраних методів дослідження та їх комплексним використанням, як от:

теоретичні: аналіз (історичний, порівняльний, дефінітивний), синтез, порівняння, узагальнення, систематизація – для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, визначення сутності процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, обґрунтування педагогічних умов реалізації досліджуваного процесу; моделювання – для розроблення моделі формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

емпіричні: анкетування, бесіда, пряме і непряме спостереження, метод експертних оцінок, самооцінювання – для діагностування рівня сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

математичної статистики: оброблення, кількісний і якісний аналіз отриманих даних, описова статистика, метод кутового перетворення Фішера (критерій ϕ^* Фішера) –

для оцінки вірогідності різниці між відсотковими частинами двох вибірок (контрольної та експериментальної груп), t-критерій Стюдента – для порівняння середніх значень вибірок у КГ та ЕГ та підтвердження достовірності отриманих результатів;

графічні: представлення результатів дослідження за допомогою рисунків, таблиць, наочного та порівняльного аналізу отриманих експериментальних даних.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Структура дисертації є логічною й обґрунтованою, що дозволило здобувачці охопити предмет дослідження. Робота складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків, які ілюструють ґрунтовну дослідницьку роботу.

Джерельна база дисертаційного дослідження становить 319 джерел, що свідчить про ґрунтовне ознайомлення авторки з фаховою літературою, глибоке осмислення досліджуваної проблеми та високий рівень наукової підготовки.

У **вступі** подано обґрунтування вибору теми дослідження, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу та методи дослідження; експериментальну базу та організацію дослідження; розкрито наукову новизну та окреслено практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, кількості публікацій дисертантки, в яких відображено основні положення роботи.

Дисертація має чітко сформульований науковий апарат. Авторка переконливо доводить актуальність обраної теми, чітко визначає мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження.

У **першому розділі** дисертації здійснено аналіз формування екологічних цінностей як суспільної та науково-педагогічної проблеми, поняттєво-категорійного апарату дослідження, особливостей формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Поняття «екологічні цінності студентів соціономічних професій» трактується як інтегративне особистісно-професійне утворення, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду екологічно відповідальної поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до природи та навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Структуру екологічних цінностей студентів соціономічних професій становить єдність взаємопов'язаних компонентів: ціннісно-мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного.

Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій здобувачкою потрактовується як цілеспрямований і організований процес впливу на особистість, спрямований на засвоєння екологічних знань, усвідомлення цінності природи та гармонійної взаємодії людини з довкіллям, розвиток екологічного мислення, відповідального ставлення до навколишнього середовища й готовності реалізовувати екологічно доцільну поведінку та професійну діяльність відповідно до принципів сталого розвитку.

У **другому розділі** описано зарубіжний досвід формування екологічних цінностей у студентів, що здійснюється на засадах міждисциплінарності, компетентнісного та аксіологічного підходів шляхом інтеграції екологічної проблематики в освітні програми, створення екологічно орієнтованого освітнього середовища та залучення студентів до практичного розв'язання екологічних проблем.

Імпонує запропонована система критеріїв і показників сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: ціннісно-мотиваційний (усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності); когнітивний (знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації); діяльнісний (участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів), рефлексивний (усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності) та рівнів.

Педагогічними умовами формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій визначено такі: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Реалізація педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів передбачала використання форм (проблемні лекції, інтерактивні заняття, семінари, інтелектуальні та рольові ігри, міждисциплінарні практикуми, групова робота, сервісне

навчання, консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання, міждисциплінарні вебінари, творчі конкурси, VR-тури), методів (творчі, проблемні, змагальні, дискусії, дебати, кейс-метод, вебінари, мозковий штурм, робота в групах, «лекція-конструювання», рефлексія), технологій (інтерактивні, проєктні, кейс-технології, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, екологічних тренінгів), засобів (навчально-методичні: навчальні дисципліни екологічного спрямування, навчальні й методичні посібники, електронний освітній ресурс E-learn, ситуаційні завдання, практикуми; інформаційно-комунікаційні: мультимедійні презентації, відеоматеріали; наочні; практичні; соціально-комунікативні; екологоорієнтованого освітнього середовища: екологічні лабораторії, навчально-дослідні ділянки; ботанічний сад НУБіП України).

Особливий інтерес викликає розроблена структурно-функціональна модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

У **третьому розділі** дисертації описується експериментальне дослідження формування екологічних цінностей у студентів через чотири взаємопов'язаних критерії (ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний), розкрито зміст, організацію та методику експериментальної роботи, результати констатувального та аналіз й узагальнення результатів формувального експерименту, спрямованого на перевірку ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів.

Вагомим здобутком дисертації є коректна сформованість експериментальної й контрольної групи та залучення до дослідження здобувачів кількох закладів вищої освіти, що підвищує репрезентативність, достовірність і узагальнюваність отриманих результатів.

Особливої уваги заслуговує ґрунтовний опис проведення чотирьох етапів експериментального дослідження (пілотажного, констатувального, формувального, контрольного). У процесі експериментальної роботи застосовано комплекс сучасних форм, методів і засобів навчання, що органічно поєднували навчальну, творчу, проєктну та рефлексивну діяльність студентів, забезпечували інтеграцію екологічних цінностей у зміст фахових дисциплін, позааудиторної роботи та сприяли активізації пізнавальної, емоційно-ціннісної й діяльнісної сфер особистості здобувачів освіти.

Дієвість педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій підтверджено результатами формувального експерименту. Упровадження педагогічних умов сприяло статистично значущим змінам, відбувся перерозподіл студентів КГ і ЕГ за рівнями сформованості екологічних цінностей. Однак у КГ цей перерозподіл є незначним, а в ЕГ – суттєвим. Частка студентів ЕГ з високим рівнем сформованості екологічних цінностей зросла на 6,41 % (з 10,26 до 16,67 %), із середнім – на 17,94 % (з 48,72 до 66,66 %). Натомість на 24,35 % зменшилася кількість студентів

із низьким рівнем (з 41,02 до 16,67 %). Водночас у КГ кількість студентів із високим рівнем екологічних цінностей зросла лише на 1,35 % (з 10,81 до 12,16 %), а з низьким рівнем – зменшилася лише на 2,70 % (з 40,54 до 37,84 %).

Статистична обробка експериментальних даних із використанням оптимально дібраних та застосованих методів математичної статистики підтвердила наявність статистично значущих відмінностей між показниками експериментальної та контрольної груп за всіма визначеними критеріями, що переконливо доводить ефективність і доцільність упровадження запропонованих педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Висновки до дисертації є досить інформативними, розкривають зміст теми та висвітлюють послідовне виконання завдань дослідження.

Загалом, дисертація є завершеним науковим дослідженням, виконаним на високому теоретико-методологічному та практичному рівні, що відповідає чинним нормативним вимогам до структури та оформлення дисертацій.

Не викликає заперечень обґрунтованість наукових положень і висновків дисертаційного дослідження, які опираються на новітні досягнення в галузі психолого-педагогічної науки. Новизну і вірогідність обґрунтованих положень і висновків дисертації забезпечено використанням комплексу методів відповідно до мети та завдань дослідження; аналізом достатнього обсягу науково-педагогічних джерел, позитивними результатами впровадження матеріалів дисертації в освітній процес ЗВО. Рівень апробації результатів дослідження є достатнім і підтверджується участю дисертантки у науково-практичних конференціях.

Зміст роботи та аналіз основних положень дисертації підтверджує досягнення мети і вирішення завдань дослідження. Висновки дисертації є повними та логічними.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання полягає в тому, що вони мають науково-теоретичний і практичний інтерес. Наукова новизна одержаних результатів дослідження:

уперше: визначено та експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля; розроблено структурно-функціональну модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, яка складається з цільового (мета, принципи та підходи до формування, компоненти); організаційно-змістового (форми, методи, навчально-

методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувального (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоків.

уточнено: критерії (ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний), показники та охарактеризовано рівні (низький, середній і високий) сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

набуло подальшого розвитку розуміння сутності екологічних цінностей студентів соціономічних професій як інтегративного особистісно-професійного утворення, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду екологічно відповідальної поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до природи та навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в проведенні заходів з упровадження в освітній процес педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій (доповнення змісту навчальних дисциплін матеріалом з акцентом на поглиблення екологічних знань студентів у професійній діяльності; використання міждисциплінарного підходу; введення вибіркового дисциплінарного спрямування; запровадження спецкурсу «Екологічна етика»; участь студентів у волонтерських екологічних проєктах, екологічних акціях; проведення ярмарків, тренінгів, конкурсів тощо; організація діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня»; розроблення кожним студентом індивідуальної програми удосконалення екологічних цінностей), використанні таких форм (проблемні лекції, інтерактивні заняття, семінари, інтелектуальні та рольові ігри, міждисциплінарні практикуми, групова робота, сервісне навчання, консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання, міждисциплінарні вебінари, творчі конкурси, VR-тури), методів (творчі, проблемні, змагальні, дискусії, дебати, кейс-метод, вебінари, мозковий штурм, робота в групах, «лекція-конструювання», рефлексія), технологій (інтерактивні, проєктні, кейс-технології, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, екологічних тренінгів) та засобів (навчально-методичні; інформаційно-комунікаційні: мультимедійні презентації, відеоматеріали; наочні; практичні; соціально-комунікативні; екологоорієнтованого освітнього середовища) навчання.

Матеріали дослідження використано науково-педагогічними працівниками у процесі підготовки та викладання курсів «Психологія праці та екокультури особистості» «Формування ціннісного світогляду», «Валеологія та основи медичних знань», «Правова культура особистості», для проведення позанавчальних заходів.

Повнота викладення матеріалів дисертації. Отримані результати дослідження було оприлюднено в 22 наукових працях, з яких 7 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, стаття у науковому виданні іншої держави, розділ у колективній монографії, стаття в іншому виданні, 12 тез наукових доповідей.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями. При детальному розгляді дисертації порушень академічної доброчесності не виявлено.

Характеризуючи загалом позитивно представлене дослідження, висловимо певні зауваження і побажання:

1. Перший розділ дисертації містить доволі об'ємний перелік наукових концепцій, зокрема такі: сталого розвитку, освіти для сталого розвитку, аксіологічна, екоцентрична, культурологічна, екопсихологічна, біоетична та компетентнісна концепції, які в сукупності забезпечують формування ціннісного ставлення до природи, екологічної відповідальності та готовності до екологічно доцільної професійної діяльності. Звертається увага авторки, що кожен із наукових підходів висвітлює окремий аспект природи цінностей, розкриваючи їхню багатовимірність і роль у розвитку особистості та суспільства. Однак їх взаємозв'язок і субординація розкриті недостатньо чітко, що потребувало б виокремлення провідних підходів та обґрунтування їх пріоритетності для дослідження.

2. У підрозділі 2.1 дисертації авторка аналізує досвід формування екологічних цінностей в закладах вищої освіти зарубіжних країн. На нашу думку, було б доцільно представити порівняльний аналіз українських і зарубіжних підходів щодо формування екологічних цінностей, що дозволило б більш детально окреслити й міжнародний контекст досліджуваної проблеми.

3. У дисертаційному дослідженні, на нашу думку, недостатньо відображено місце екологічних цінностей серед інших складових ціннісного світогляду студентів соціономічних професій. Це дещо ускладнює розуміння їх інтегративної природи в межах освітньої парадигми.

4. Наукова новизна дослідження виступає критерієм якості його проведення. При її визначенні слід не тільки зазначити, що нового одержано авторкою, а й показати істотні ознаки нового вкладу в науку. Тому слід було б не лише вказати, що вперше «сформульовано педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій», а й зазначити відмінність отриманих результатів від відомих раніше.

5. Варто було б у першому та другому розділах унаочнити теоретичний матеріал рисунками для вдосконалення сприймання результатів дослідження.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження.

Висновок. Дисертація на тему: «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій» є самостійним, завершеним дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для педагогічної науки і практики. Вважаємо, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (зі змінами), а її авторка Пустова Світлана Олександрівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Офіційний опонент професор кафедри біології та хімії Уманського національного університету, доктор педагогічних наук, професор Світлана СОВГІРА